

МУШОРАКАНИНГ АСОСИЙ ҚОИДАЛАРИ

Мирзаев Камолиддин

*Кўналдош ўрта махсус ислом таълим муассасаси мударриси,
Ўзбекистон Халқаро Ислom Академияси 2-курс магистри*

Анотация. Мақолада бугунги кунда кенг ривожланган, ўзаро келишув асосида даромадни кўзлаган икки ёки ундан кўп кишиларнинг битим тузиши яъни мушораканинг қоидаларини далиллар билан кенг ёритиб берилган. Мақоланинг аҳамиятлилиги шундаки, бугунги замонда катта миқдордаги капитал билан бошланадиган савдо, ширкат, қурилиш ишлари ва шунга ўхшаш корхоналарни бир киши ташкил этиши жуда қийин. Бундай ҳолларда безнис шерикларга катта эҳтиёж тугилади. Бундай ширкатлар ва безнислар тараққий этган давлатларда кенг тарқалган. Лекин бундай масалаларнинг шаръий жиҳати қандай бўлади. Шариатимизда бундай ўзаро ширикчилик асосида иш олиб боришнинг ҳукми нима деган савволларга мақолада батафсил жавоб берилган.

Калид сўзлар: Мушорака, шартнома, ақд, улуш, даромад, мазҳаб, фиқҳ, завотул мисол, завотул қийма, Имом Абу Ҳанифа, Имом Шофии, Имом Молик,

1. Мушорака ёки ширкат ул-амвол томонларининг ўзаро келишувлари асосида юзага келган муносабатлар ҳисобланади. Шу сабабли битим тузилиши учун зарур барча шарт-шароитлар ушбу инструментларда ҳам мавжуд бўлиши керак. Масалан, томонлар шартнома тузишга қодир бўлишлари ёки шартнома томонларнинг розиликлари асосида ҳеч қандай зўрлов ёки алдовсиз амалга оширилиши лозим. Аммо мушорака шартномасига хос бўлган бошқа муайян шартлар ҳам бор.

2. Кўрилган фойдани шериклар ўртасида тақсимлаш учун улушлар шартнома кучга киришидан аввал келишиб олинishi лозим. Агар улушлар келишилмаган бўлса, бундай шартнома шариатга кўра тўғри бўлмайди.

3. Ҳар бир шерикнинг фойда улуши шериклар томонидан киритилган маблағ миқдорига қараб эмас, балки кўрилган фойда миқдорига мутаносибравишда белгиланиши керак. Шерикларнинг биронтаси учун фойдадан яхлит пул миқдорини қатъий қилиб белгилаш ёки киритган сармомясига нисбатан ўзгармас даромадлиқ ставкасини ўрнатиш лозим эмас.

Мисол учун А ва Б шериклар шерикчилик тижоратини бошлашди. Шартномага биноан А шерик ҳар ой фойдадан ўн минг сўм фойда улушини олади, фойданинг қолгани Б шерикка қолади. Бундай шерикчилик жоиз эмас. Яна бир мисол, келишувга кўра, А шерик киритган сармомясидан 15% миқдорида фойда улуши олиб туради. Бундай шерикчилик ҳам жоиз эмас. Шерикчиликнинг энг тўғриси – кўрилган фойда шериклар ўртасида аввалдан келишиб олинган улушлар бўйича тақсимланишидир.

Агар шартномада бир шерик учун яхлит пул миқдори кўринишида ёхуд маълум даромадлиқ ставкаси бўйича фойда белгиланган бўлса, ўша шерик олган пулларга

«қайта ҳисобга тортилиши лозим бўлган тўловлар» сифатида қаралиб, шерикчилик муддати сўнгида бўладиган якуний ҳисоб-китоб пайти эришилган ҳақиқий фойда улуши билан таққосланиши ва шунга қараб иш тутилиши ҳақида бир банд шартномага киритилиши лозим. Агар шериклар бирон фойдага эришсалар, яхлит пул миқдори ёки даромадлиқ ставкаси бўйича фойда олиб турган шерик олган пулларини қайтаришига тўғри келади.

4. Шерикларнинг фойдадаги улушлари улар киритган сармоя мутаносиб бўлиши шартми? Бу борада ислом фақиҳлари турли хил фикр билдирганлар.

Имом Молик ва Имом Шофеъийга кўра, мушорака дуруст бўлиши учун ҳар бир шерик ўзи киритган улуш миқдорича фойда олиши керак. Мисол учун, А томон умумий сармоянинг 40% қисмини тақдим қилди, шу боис у фойданинг 40%ига ҳақлидир. Агар у фойданинг 40%идан кўп ёки кам олса, унда мушорака дуруст бўлмайди. Имом Аҳмадга кўра, фойдадаги улуш шерикларнинг ўзаро розиликлари билан киритилган сармоя нисбатидан фарқли бўлиши мумкин. Мисол учун, умумий сармоянинг 40% қисмига эгалик қилувчи шерик фойданинг 60% ёки 70%ига ҳақли бўлиши мумкин¹⁵⁶.

Учинчи қараш Имом Абу Ҳанифага тегишли бўлиб, юқоридаги икки фикр ўртасидаги мўътадил йўл ҳисобланади. Унинг наздида, одатий ҳолларда фойданинг улуши киритилган сармоя нисбатидан фарқли бўлиши мумкин. Лекин шериклардан бирининг мушорака шерикчилиги давомида ишламаслиги ва тижоратга аралашмаслиги шартномада қайд этилган бўлса, унинг фойда улуши киритган сармояси нисбатидан кўп бўлиши мумкин эмас¹⁵⁷.

Агар шерикчилик фаолияти зарар кўрса, ҳар бир шерикнинг кўрилган зарардаги улуши у киритган сармоя нисбатига тенг бўлишлигида барча фуқаҳолар иттифоқ қилишган. Яъни умумий сармоянинг 40% қисмига эгалик қилувчи шерик зарарнинг ҳам 40%ини ўз бўйнига олади, агар бу миқдордан кўп ёки кам бўлса, шартнома бекор бўлади. Бу масалада барча фуқаҳолар иттифоқ қилишган¹⁵⁸.

Имом Шофеъийга кўра, ҳар бир шерикнинг фойда ва зарардаги улуши унинг умумий сармоядаги улушига тенг бўлиши керак, лекин Имом Абу Ҳанифа ва Имом Аҳмад шерикнинг фойдадаги улуши умумий сармоядаги улушидан фарқ қилиши мумкин, аммо зарардаги улуши умумий сармоядаги улуши билан бир хил бўлиши керак дейдилар. Ушбу тамойил куйидаги машур фикҳий қоидада зикр қилинган:

الربح على ما اصطالحا عليه والوضيعة على قدر المال

Фойда томонларнинг келишувига кўра зарар сармоя нисбатига қараб тақсимланади. Аксар фуқаҳолар фикрича, ҳар бир шерик киритадиган капитал (сармоя) ликвид шаклида, яъни пул кўринишида бўлиши керак, маҳсулот ёхуд хомашё кўринишида эмас. Бошқача қилиб айтганда, шерикчилик ташкилоти ёки

¹⁵⁶ Ибн Қудомах, «Ал-Муғний», бешинчи жилд, 140-бет, Дарул китаб ал-арабий, Бейрут, 1972

¹⁵⁷ Ал-Косоний, «Бадоеъ ус-саноеъ» олтинчи жилд, 162-163-бетлар.

¹⁵⁸ Ибн Қудомах, «Ал-Муғний», бешинчи жилд, 147-бет, Дарул китаб ал-арабий, Бейрут, 1972.

кўшма корхонанинг устав капитали монетар кўринишда шаклланиш керак. Аммо бу хусусда бошқача фикр билдирганлар ҳам бор.

Имом Моликка кўра, капиталнинг ликвидлиги мушораканинг асосий шarti эмас. Шерик ўз улушини пулдан бошқа актив шаклда киритиши жоиз, бу активнинг қиймати шерикчилик шартномаси имзоланган кундаги бозор баҳоси асосида баҳоланиб, устав капиталга киритилади. Ушбу фикр баъзи ханбалий уламолар томонидан ҳам қабул қилинган¹⁵⁹.

Иккинчидан, мушорака тижоратида турли сабабларга кўра шериклар ўртасида устав капиталдан ўз улушини қайтариб олиш ҳолатлари учарб туради. Агар устав капитал маҳсулот кўринишида шаклланган бўлса, шерикларнинг улушларини қайта тақсимлашнинг иложи бўлмайди, чунки маҳсулотлар ўша вақтга келиб сотилиб кетган бўлиши мумкин. Агар шерик ўз улушини маҳсулот кўринишида эмас, балки пул шаклида маҳсулотнинг ўша вақтдаги нархи бўйича қайтариб оладиган бўлса, у тижоратнинг барча фойдасини олиб кетиши мумкин, чунки киритган машулотнинг нархи ўша пайтга келиб, кўтарилиб кетган бўлиши мумкин. Бу эса тижоратда қолаётган шерикка фойдадан ҳеч нарса қолдирмаслигини билдиради. Аксинча, агар ўша маҳсулотнинг нархи тушиб кетган бўлса, чиқиб кетаётган шерик киритган улушининг қийматидан камроқ маблағ олишини ва ўртадаги фарқ тижоратда қолаётган шерикнинг ҳақиға ўтиб кетишини билдиради.

Имом Шофеъий эса юқоридаги икки фикрнинг ўртачасини олган. Унинг фикрича, маҳсулот ёки хомашё кўринишида киритилувчи сармоялар икки хил бўлади:

а)Завотул амсол (ذوات الأمثال), яъни шундай маҳсулотларки, мабодо нобуд бўладиган бўлса, уларнинг ўрнини сифат ва миқдор жиҳатидан бир хил ёки мислий маҳсулотлар билан тўлдириш мумкин. Бундай маҳсулотларга буғдой, гуруч каби маҳсулотлар киради. Масалан, 100кг буғдойга талофот етса, уни бошқа бир хил сифатли 100кг буғдой билан қоплаш мумкин;

б)Завотул қиймат (ذوات القيمة), яъни шундай маҳсулотларки, уларнинг ўрнини бир хил маҳсулотлар билан тўлдириб бўлмайди. Масалан, қорамол шулар жумласидандир.ҳар бир қўйнинг, мисол учун, ўзига ярашабошқа қўйларда топилмайдиган хусусиятлари бор. Шу боис агар бир киши бировнинг қўйини ўлдириб қўйса, шунга ўхшаш қўйни олиб бериш билан зарарни қоплай олмайди, аксинча, ундан нобуд бўлган қўйнинг қийматини тўлаш талаб этилади.

Шундан келиб ҳолда Имом Шофеъий завотул амсол маҳсулотларни мушорака тижоратига сармоя қилиб киритса бўлади, аммо завотул қиймат маҳсулотларни мушоракага сармоя сифатида киритиш дуруст эмас дейди¹⁶⁰.

Завотул амсол ва завотул қиймат ўртасини ажратиш орқали Имом Шофеъий юқорида ИмомАҳмад келтирган иккинчи қарши фикрга қониқарли жавоб берган.

¹⁵⁹ Ибн Қудомах, «Ал-Муғний», бешинчи жилд, 124-бет, Дарул китаб ал-арабий, Бейрут, 1972.

¹⁶⁰ Ибн Қудомах, «Ал-Муғний», бешинчи жилд, 125-бет, Дарул китаб ал-арабий, Бейрут, 1972.

Агар шерикчиликка киритилган маҳсулотлар завотул амсол бўлса, ҳар бир шерикка киритган улушлари эвазига мислий маҳсулотлардан бериб, устав капитални қайта тақсимласа бўлади. Аммо биринчи қарши фикрга Имом Шофеъий жавоб бермаган.

Биринчи фикрдаги масалани ҳал этиш мақсадида Имом Абу Ҳанифа: «Қачонки шерикларнинг киритган маҳсулотлари бир-бириникидан ажратиб бўлмас даражада аралаштириб юборилган бўлса, завотул амсолга кирувчи маҳсулотларни устав капиталга улуш ўлароқ киритса бўлади», - деб таъкидлайди¹⁶¹.

Қиқача қилиб айтганда, агар тижоратчи мушорака шерикчилигида маҳсулот билан қатнашишни истаса, Имом Моликнинг фикрига суянган ҳолда бу ишни бемалол амалга ошириши мумкин. Унинг мушоракадаги улуши киритган маҳсулотнинг мушорака шартномаси кучга кирган кундаги бозор қиймати асосида шаклланади. Имом Шофеъий наздида, бундай бўлиши учун киритилган маҳсулот завотул амсол туридан бўлиши шарт қилинади.

Имом Абу Ҳанифага кўра, киритилаётган маҳсулот завотул амсол туридан бўлса, шерикларнинг киритган маҳсулотлари ажратиб бўлмас даражада аралаштириб юборилиши лозим. Агар маҳсулотлар завотул қиймат туридан больса, улардан устав капитални шакллантириб бўлмайди.

Кўриниб турибдики, Имом Моликнинг фикри оддий ва равшан, ҳозирги замон бизнеси учун қулай ҳисобланади. Шунинг учун ҳам бу фикрга амал қилса бўлади¹⁶².

Юқоридаги фикрлардан мушорака тижоратининг устав капитални нақд пул кўринишида ҳам, маҳсулот кўринишида ҳам шакллантирса бўлади, деб хулоса қилса бўлади. Маҳсулот киритаётган шерикнинг улуши уларнинг бозор қиймати бўйича шакллантирилади.

¹⁶¹ Ал-Косоний, «Бадоеъ ус-саноеъ», олтинчи жилд, 59-бет.

¹⁶² Ашраф Али Таҳонавий, «Имдодул фатово»